Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SPROG OG KULTUR

UDGIVET AF

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

VED

PETER SKAUTRUP OG H. P. HANSEN

Fjerde Bind - Hæfte 3

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
HOVEDKOMMISSION: C. A. REITZELS FORLAG - KØBENHAVN
MCMXXXV

SPROG OG KULTUR

udgives af

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

og udkommer med 3—4 Hæfter aarligt — ialt ca. 12 Ark. Prisen er 5 Kroner pr. Aargang.

Afhandlinger og Meddelelser, som ønskes optaget i Tidsskriftet, bedes sendt til Redaktionen: Professor Peter Skautrup, Torpet, Risskov, eller Museumsforstander H. P. Hansen, Lindebo, Herning. Foreløbig vil Honorar ikke kunne ydes, men Særtryk leveres gratis.

JYSKE FOLKEMÅL

Instituttet har paabegyndt en ny Serie Publikationer under Fællestitlen JYSKE FOLKEMÅL. Det er Meningen heri at optage ældre og nyere Skildringer paa Vers og Prosa af det jyske Folk i det jyske Maal. Som første Bind er lige udsendt Digtsamlingen »P å T r æ·s k o f j o'l«, skrevet i Hjørringegnens Dialekt af Overdyrlæge *Kr. Klastrup,* Skive.

Abonnenter paa Sprog og Kultur kan ved **direkte** Henvendelse til Instituttet (Adresse: Universitetet, Aarhus) faa dette og følgende Bind tilsendt for ¾ Bogladepris.

Se **Omslagets Bagside!**

Jomfru Anne Grubbes Lægebog.

Ved *C. Klitgaard.*

Peder Eriksen Grubbe til Olstrup og Karen Jørgensdatter Rud havde blandt deres 5 Børn Datteren Anne Grubbe, som blev født paa Olstrup 23. Jan. 1590. Hun forblev ugift og skrev sig efter 1648 til Herlufstrup i Bjæverskov Herred paa Sjælland, men døde i 1658 i Sorø og blev begravet i Tjele Kirke i Jylland. Det er, hvad Danmarks Adels Aarbog XII, 160 ved at berette om hende, men hertil kan føjes, at efter Sagnet skal hun 1609 have faaet en Søn, som Christian IV var Fader til, og som blev antaget af Møller Anders i Gyrstinge, hvis Navn han fik[1]). Endvidere ser vi af en af hende efterladt Receptbog, at hun har interesseret sig stærkt for Lægevirksomhed, som hun utvivlsomt har udøvet, og af Receptbogen, der indeholder 340 Raad for forskellige Sygdomme, og som findes i Aalborg Stiftsbibliotek (Ms. 89), skal man nedenfor give nogle Uddrag, der formentlig kan interessere i Henseende til Forstaaelsen af hin Tids Tankegang paa det lægevidenskabelige Omraade.

Som oftest bemærker Jomfru Anne, at det givne Raad ofte er forsøgt og haver hjulpet mange, eller at det er et vist forsøgt Raad næst Guds Hjælp; ved et Raad for Blodgang bemærker hun: »det haffuer ieg forsøgt paa en, som har hafft Blodgang udi 3 Uger och hialp strax«.

Ved en Mængde af Raadene har hun endvidere angivet, hvorfra hun har sin Viden; som oftest angiver hun kun Forbogstaver som B. G., W. P., E. M., W. B., o. s. v.[2]), men andre Steder giver hun lidt nærmere Underretning om sine Kilder, saaledes »Et synderlige gaatt Øynes Vand, som Abell Norbye giør«[3]); »Raad, som bascheren brugte till mit been, der det vaar Scheffret[4]) i Augusti 1640«; »Dette ehr den Drich, Docteren sød till min S: Farfader Erick Grubbe«[5]); »Et forsøgt Raad, som en gammel Doctor brugte for Hæffvelse till Anne, Hermand Hansis, som fire baschere

[1]) Elmquists »Læsefrugter« 1808.
[2]) Antagelig forskellige Adelspersoners Initialer.
[3]) Abel Lauridsdtr. Norby til Urup, død 1636—40, gift med Christoffer Basse til Sellebjerg paa Fyn. Anne Grubbe tilføjer »Jeg fandt Aldrig bedr raad nest Guds Hielp«.
[4]) Skjævr var alm. Betegnelse for Rachitis, men maa have omfattet flere Sygdomme, thi der var mange Slags Skjævr.
[5]) Til Gunderup, død 1585. Raadet var for Bylder paa Milten.

haffde offuergiffuen, hun haffde brutt sit been«[1]); »Fru Agetha Søefeldtz[2]) raad for gamle fule saar«; »Ett raad for Hinde paa Øynene, som hialp Niels Bild«[3]); »Ett raad, som Dronning Sophia[4]) brugte for at stille Næse-blod, hun forsøgte paa sig selff, som Intet kunde hielpe uden dette och holder vist«[5]); »Hr. Klaus's raad for Hoffuet-Verck och Svimelse for Ørene«; »Ett raad for den Kaalde, En Doctor udi tyskland haffuer bruct och holt Vist«; »Fru Agetha Powiskis[6]) raad for gamle, fule saar«; »Ett wist raad, som Dronning Sophi[7]) gaff Barsel-Qvinder, som haff Hæffuelse af die och brystbylder«.

Det fremgaar saavel af disse Kildeangivelser som ogsaa af selve Raadenes Beskaffenhed[8]), at det var Midler, som brugtes i Befolkningens højere Kredse, og som for en Del var anerkendt eller foreskrevne af Læger; men Jomfru Anne har dog heller ikke kastet Vrag paa Almuens Lægemidler, den egentlige Folkemedicin, thi i hvert Fald ét Sted har hun bemærket, at det er »Ett vist Bunde raad for Moderen«, og Raad Nr. 3, Lus mod Gulsot, var ogsaa et Bonderaad.

Det er en Selvfølge, at der blandt de 340 Recepter findes mange for hver Sygdom, saaledes for »den kolde Syge« 10, »den faldende Syge« 10, »Popelsi« 8, »Pestilentse« 6, Gulsot 9, Skørbug 8, Rosen 11, o. s. v., men nogle af Raadene er dog enslydende.

I det efterfølgende meddeles en Gengivelse af de Raad, der forekommer vor Tid mest besynderlige[9]); de giver et ganske eget Billede af Lægekunstens Standpunkt hos Landets bedste Familier[10]).

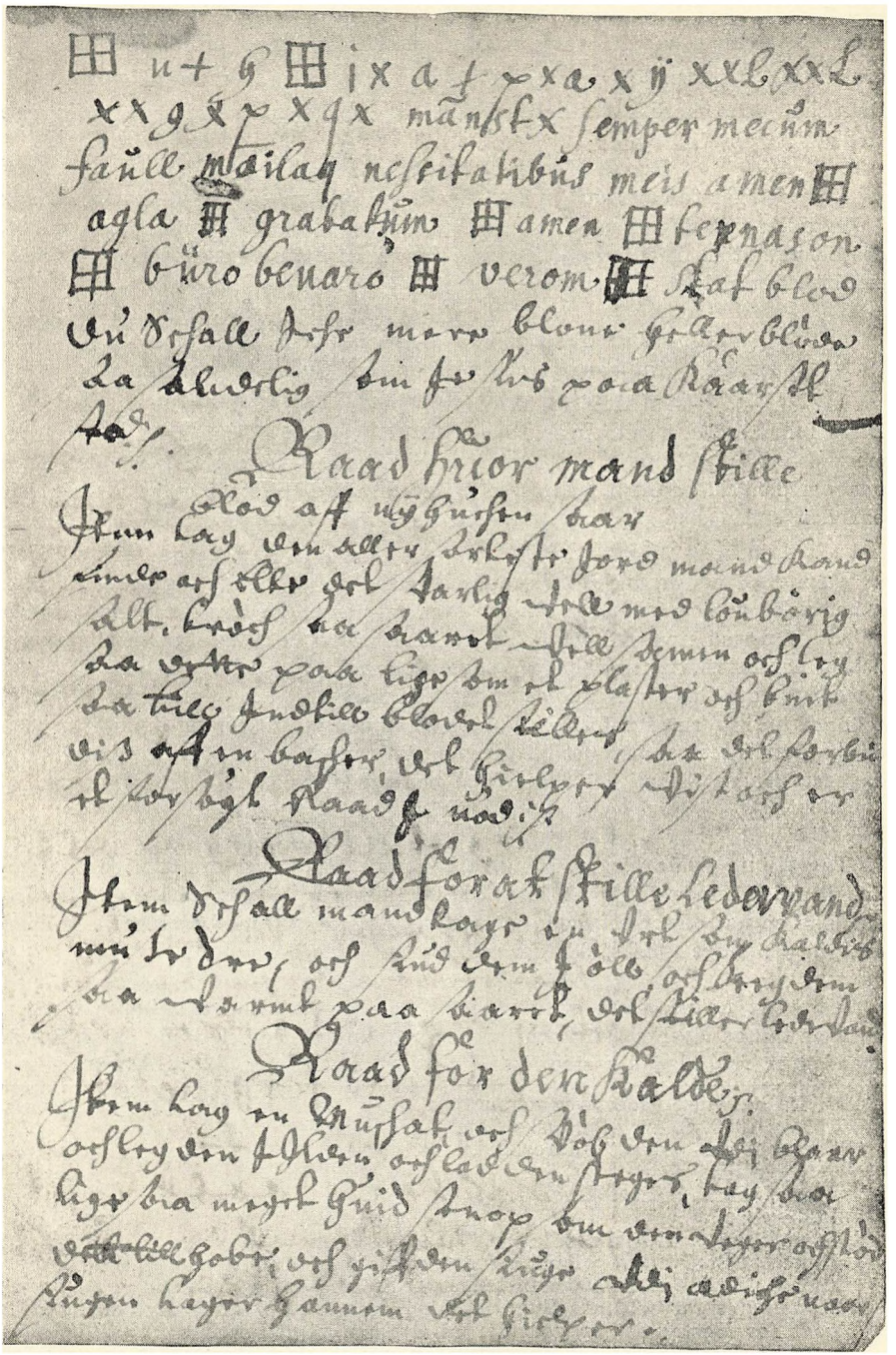
Raad for at stille næseblod.

1. Item Schall mand tage en spand fuld aff silde lage och stille sine ben I till mit paa benene, saa stilles det strax, det er forsøgt och hielper.

2. Huo som ber denne skrifft paa sig, som her effterfølger, hand kand Iche Schadis aff Næseblod eller for Andre saar, och Schrifften bliffuer lagt paa saaret. Vilt du Iche tro det, saa Schriff disse ord paa en Kniff och stich It svin der med, det bløder ey.

---

[1]) Midlet var varme Omslag af Grød kogt af raadne Æbler.
[2]) Datter af Jakob Seefeld til Visborggaard, f. 1579, gift 1° 1599 med Niels Skram til Urup, død 1601, gift 2° 1604 med Verner Parsberg til Lynderupgaard.
[3]) Antagelig Niels Bild til Ravnholt og Rygaard, død 1622, gift med Margrethe Urne.
[4]) Sophie af Mecklenburg, død 1631, gift med Frederik II.
[5]) »Lod hun slaae sin Metian Anno 1624«.
[6]) Agate Pogwisch, død 1568, gift med Enevold Jensen Seefeldt til Visborggaard.
[7]) se Note 4.
[8]) Udstrakt Anvendelse af Vin og Kryderier m. v.
[9]) I Gengivelsen har jeg fraveget Originalens Tegnsætning.
[10]) Den magiske Del af Anne Grubbes Lægebog har Dr. F. Ohrt udnyttet i sit Værk, Danmarks Trylleformler I. (Kilde 25, S. 68).

⊞ n + H ⊞ i × a + p × a × y × × L × × L × × g × p × g × manst × Semper meçum faull mailay nescitatibus meis amen ⊞ agla ⊞ grabatum ⊞ amen ⊞ ternason ⊞ büro benaro ⊞ verom ⊞ stat blod. Du Schall Iche mere blone heller bløde, saa sandelig som Jesus paa Kaarset stod.

Raad for det same (ɔ: gule sot).

Item den første dag schall mand tage 3 lus, den anden dag 5, den tredie dag 7 och giffue den siuge I udi Vin med Canelpudder och støt Muschatt och saffran, det hielper. Item mand maa och giffue den siuge dette foreschreffne med smør och brø, det hielper och er offte forsøgt.

Et vist Raad for den fallen siuge,
som ehr offte forsøgt och haffuer nest Guds hielpet mange.

+ HEBER + NABI + OAVL + HASE +[1]).

Disse forschreffne bogstaffuer Schall Schrifuis paa et styche Huit unyt pergament och Schall Schieris saa bret som En tommelfinger, saa lenge det kand naa om den siuges Arm, och disse effterschreffne bogstaffuer schal schrifuis paa den anden side paa pergamentet, och disse bogstaffuer schall och vendis Ind till Armen. + M [+ ABEL 607 + ꝺVT· Ø ⊞, och den siuge Schall bede om raad udi Jesu Naffun saa Schall der syes et styche sømsler[2]) paa den anden side paa bogstaffuerne och saa syes om den høgre arm den første Søndag udi Ny, før soell staar op, och Schall bere det udi aar och dag och schall foruare det, at der Iche kommer Vand paa bogstaffuerne, At de Iche gaar aff. Di schall for alting bede Gud om Naade och Haffue en goed tro, och gifue noget till fattig folch af deris formue I Jesu Naffun, di faar den[3]) vell engang der effter, men det haffuer Intet paa sig, det bliffuer dog gaat med Guds Hielp, saa naar Aarsdagener gangen, Schall det Schieris af och brendis.

Et raad for det same.

Tag Klinte Svale Unger, som ere beldede[4]) och brend dem till pulver, saa Schall mand blande det udi bebergell[5]), kom det saa udi god Vinædiche, och lad det staa en nat offuer och kom det saa udi en Hielm[6]) och brend det till Vand och giff den siuge 3 Schefulde der aff, det har hiulpet mange[7]).

Et vist raad, som er forsøgt for podager, och hielper vist.

Item tag en Ny Fyrspand och lad den syge stedze lade sit Vand der I, Indtill spanden er fuld; lad det staa, Intill det bliffuer falmet och Schiemlet offuen

[1]) ɔ: En hebraisk Profet var denne Saul. Se F. Ohrt: Danske Studier 1918, S. 159 og 1919, S. 12; jfr. Jyske Saml. I. IV. 140.
[2]) Semslæder = garvet Faareskind.
[3]) ɔ: Sygdommen.
[4]) nøgne, ikke fjerklædte.
[5]) Bævergæl.
[6]) Klinisk Apparat til Destillation.
[7]) Et andet Sted skriver Jomfru Anne, at dette Vand har mange gode Dyder, f. Eks.: Drik det 24 Dage fastendes, 3 Spiseskefulde hver Dag, saa fanger man Baade for faldende Syge. Drikker man det i 8 Dage fastende, er det godt for Hoste; det er godt for al Sygdom paa Hovedets Vegne, for det styrker Hjernen, det renser Maven og gør et klart Bryst; det er godt for Popelsi, for Vattersot og for Hverdags Koldsyge, endvidere for Hovedværk, for den, der ikke kan lade sit Vand, for Stolgang og for onde Haar, »och stryg det Vand paa, da gaar det onde Haar och kommer goede Haar igien.

paa. Siden lad Vandet saa sagtelig aff spanden, [tag] det tyche som bliffuer Igien paa bunden aff spanden och smør det paa den siugis Hender eller fødder der, som det onde staar, och bint saa et nyt blaagarns Klede offuer, och lad det sidde till det bliffuer tørt. Naar di vill løse det op Igien, da haffuer tillstede Vand, som er brend af fersk Komøg udi Maymaanet, der med Schall du toe steden [med] rent. Smør saa atter paa af det andet, som forschreffuen staar, og dyp det forne Klede udi forne Komyg Vand, och bint det saa till Igien och lad det sidde til det bliffuer tørt. Voffue det 3 eller 4 Gange, det hielper vist næst Guds Hielp.

Raad for den kaalde siuge.

Disse forne bogstaffuer Schall mand Schriffue paa 3 stycher brød och giffue den siuge Hver dag et styche: første dag CADA, anden dag CABA, tredie dag CALA.

Et raad for den Kaalde siuge.

Och Schall de berie denne Schrifft paa deris Hals en Maanet och tiendis bindes paa dem, och om der staar A, saa Schall der staae den første bogstaff till deris Naffun.

A Braulau + A Braula + A Braul + A Brau + A Bra + A Br + A B + A[1]).

Det Schall syes Ind I et styche huit lerit, som Iche er brugt, och Schall Iche binde det paa den siuge, naar de hafue deris tid[2]).

Et vist forsøgt raad for den kolde siuge.

Tag Hiertet aff en Hare det varmeste du kand faae det, leg det udi blød I Vinædiche udi 24 Timer, toe det rent, Schier det saa udi lange smale Schiffuer, tred det saa paa en traa och heng det op at tørre, tag saa et quintin deraff och stød smaa och giff den siuge udi Viin fastendes 3 Morgener, det er et vist forsøgt raad.

For smaa diendes børn for det same (ɔ: fallen Sot), och haffuer hiulpet et barn haffde den siuge udi 4 Aar.

Schall mand tage galden aff en Hare, och komme det udi sød melch enten aff moderens die eller Komelch.

For alle Honde Inwortis siugdom I mennischen.

Tag 3 Handfuld Romersche Salvie, 1 lod Mutschatblomme, 1 lod Nelliche, 1 lod Cartemumme, 1 lod Ingefer, 1 lod Canell. Alle disse Urter Schall leggis I goed Vin, 14 dage derefter tag Urterne op och stød dennem vell, leg dem siden I Vinen och destelere det I en brendevintzpande. Det brende vin mott du bruge till all Indvortis siugdom, och huem dette vill bruge, hannem giøris Ingen anden Legedom behoff till Indvortis siugdom, dette ehr offte forsøgt och holder vist.

Raad for Schifftninger[3]), som er borttaget.

Schall du tage popentillie barch och sye (ɔ: kog) udi Vand och toe det menniske udi, som ehr Schifftning; det Schall enten bliffue omvend Inden faae dage eller døe, det holder vist.

Dog forbydes det strengeligen under Guds Heffn och straff At giffue siugelig qvinder der aff forschreffne Vand, det qveler fosteret I Moderens Liff«.

[1]) Det er et ændret Abracadabra, se Danske Studier 1918 S. 152.

[2]) Menstruation. Et andet Sted skriver Jomfru Grubbe, at det indsyede tiendis skal hænges om den syges Hals og hænge der i en Maaned, hvorefter det skal kastes i rindende Vand.

[3]) Troldbarn, der er lagt i Stedet for et Menneskebarn. Vist oftest Børn med Vand i Hovedet.

Raad for dem, der er halff borttagen[1]).

Schall mand tage Hiertet af en storch och syde det udi Vin, saa lenge Schall det syes (ɔ: koges), till det er saa bløt, mand kand knuse det synder udi Vinen, det hand kand driche det med Vinen, det hielper vist.

At giøre duale drich.

Tag Haregalde och brendevin och klar det tillsammen och giff hannem, da kand han soffue udi 3 Dage och Netter.

Raad for egt[2]) I Kroppen.

Tag en Hualp, som er tre dage gammell, slaa Hoffuedet sønder paa Hannem och leg den I en gryde med Haar och Altsammen och sye (ɔ: kog) hannem I gammell Maymonetzsmør en dag Igiennem, saa at det er bløtt, som det blødeste kand vere, och lad det kørne och strych det som Ecten mod En Ild, saa fordriffuis och forhindres alt mene.

For dem som Iche kand holde sit Vand.

Tag bleren aff en gedebuch till en Mandsperson, till en qvindisperson aff en ged, slaae Vandet aff dend och giff den siugis Vand der udi Igien. Heng den udi en Schorsteen, den kand tørres, Saa Schall den stødis smaa, och den siuge Schall tage det till sig udi Vin om Afftenen och maae Iche driche der paa. Er et forsøgt raad.

Hvorledis mand Schall [lave] dend Rette och Høyberømte Treagelse, som ehr goed for Alle Haande legdom.

(Anvisningen slutter med Oplysning om, at »denne Treagelse funde disse 3 Mænd paa, som Høyberømte er: Andre Magnus, Miritatiis och [Missonus[3])]. Saa kostelig ehr denne treagelse, At de gamle kalder dend Guds treagelse.«)

For den gule Soett.

Tag 30 Madiçker till et gammelt folch och til et ung 24, stød dem smaae I en Morter och lad en Plançke Vin der paa och vrid det Igiennem en Klud och giør dett varmt och giff den siuge en drick deraff.

For den Som pisser under sig.

Tag 3 Hanekamme och 3 Svinekloffuer och brend dem I pulver och forsett det med en Muschatte och gif hannem att dricke I øll.

Aare att stille.

Tag en død Menniskes been och faa (ɔ: giv) den siuge udi sin mund att holde, saa stillis dett strax.

For den onde siuge[4]).

Tag dett offuerste paa en tyffvepande, som Mand finder under galgen, och leg dett paa en Rijst och lad det stegis saa lenge fettet det der udaff udslaas och Indslaaes Igiennem, och stød det smaae som pulver och tag deraff 1 qvintin och 3 pions Koren och Menge det tillsammen I 5 Skefulde Lavendell Vand och giff

[1]) Besvimet.
[2]) Gigt.
[3]) Kaldes i en anden Opskrift i Bogen Missonus.
[4]) Epilepsi.

den siuge det 3 Morgener fastendis første siugen tager hannem och lad hannem faa hans Metian. Hielper næst Guds Hielp.

Ett Wist forsøgt raad for Oxell[1]).

Item Schall mand tage Hiorte Vilt, som ehr Skiøt Imellom begge Vor Fru Dag, och Raspe och Menge det med Noget sucker och giffue den siuge 3 gange Ind udi tre Sckefulde Vinn, och Sckall mand thage et stycke bly och Klappe det tynt saa stor som oxelet ehr och legge det offver oxelet och Schall Schrabe det same bly smuct Hver dag och Bruge det same bly till oxelet Er forsvundet, det Hielper vist nest Guds Hielp.

Huorledis mand Skall giøre den Rette Høyberømte Treagelse, som de 40 doctores haffuer giort udi pest och Anden Sygdom.

(Forskjellige Urter koges i Honning).

Raad for den kolde siuge for smaa børn.

Skier Barnens Negle paa Hender och fødder aff och Noget aff Barnens Haar, bint det I en Klud och Leg en Skilling der udi till och Bint det paa en Hyld, och Skall mand Ryste Hylden, Ligesom siugen tillforne haffuer rystet barnet.

Raad om nogen bliffuer afsindig.

Skall Mand thage toe eller tre Svalereder[2]) med Eg och Unger, som forefunden ehr, och støde det smaae udi en Morter med rede och Unger och komme det saa udi en unytt potte och slaa Litt Vand derpaa, saa det Kand vere saa tyçt som en grød, oçh Lade det faae en opsød, tage det saa och Legge det Imellem to Rene Klæder, saa Langt et Klæde der kand vell Naae om et Menniskis Hals. Leck saa Lertet om Halsen och det Skall Ligge derom I 24 Timer, det hielper nest Guds Hielp och haffuer hiulpet mange.

Raad for den, der Leffuer och Lunge Raadner paa.

Tag en Ulffs Leffuer och tør, stød den smaa udi pulffuer och giff den siuge Ind udi Qvindemelck, hvergange 3 Skefulde.

Et vist Raad for den fallen siuge, om [man] haffuer haft den udi mange Aar.

Skall mand thage till en Karlsperson 1 pell Isop-Vand, till en Qvindisperson ½ pell, till et barn Halffparten aff en halff pell och komme der udi Enneber-Olie, till en pell 1 lod, ½ pell ½ lod, och Slaae Isop och Enneber Olie der udi et glas till det bliffuer huit; saa Skall mand giffue dend siuge dett at dricke fastendis om Morgenenn dend første Dag udi Ny och Ligesaadann en drick och lige saa megit dend dag mit udi Ny och Lige saa dend sidste dag udi Nye, och det Menniske skall huilis I ett mørk Kammer och maae Icke see dag udi 14 Dage och maae Icke høre bulder eller faa harm, och maae Icke dricke varmt øll och

[1]) Knuder.

[2]) Svaler kunde bruges til adskillige Ting; vi har erfaret af det foregaaende, at Svaleunger brugtes til Fremstilling af Medicin for den faldende Syge, og i en haandskreven »Cyprianus« staar følgende Anvisning: Om at blive usynlig: Saa gak hemmelig til en Svalerede og tag Ungerne ud og stik Øjnene ud paa dem og læg dem saa i Reden igjen. Naar de har ligget der i 3 Dage, søg saa hos dem, saa finder du en Sten; saalænge du bærer den hos dig er du usynlig.

maae Icke æde melckmaad och ey fllesk, ey Kaal, Gaasekiød, Aall eller Svin-røg, mens ellers anden Mad, som en Patiens bør at æde, och om Mand vill holde sig herefter, da er det et vist forsøgt raad nest Guds Hielp.

Raad mod den fallen siuge.

Tag en Hualp før Hand ehr 9 dage gammell, Skier hannem op och tag galden aff hannem och gif dend siuge Ind Enten I LillieConvalie Vin eller Lavendell Vinn saa meget som tre goede Skefulde; ehr det en Karll, da Skall hand haffue aff en Handhualp, ehr det Qvinfolck, da Skall hun haffue aff en Hunhualp; det er vist och hielper nest Guds Hielp.

Et andet Raad for dett same.

Tag en rød Katt och Skier hannem I det 3. Led I rompen, tag 3 drober blod och giff den siuge I tre Skefulde LillieConvalii Vin.

Will Mand giffue Børn Reffue Hierne Ind I huad mand vill før die bliffuer 7 Aar gammell, da faar die Nest Guds [Hielp] aldrig den fallen Siuge. Vild mand och giffue smaae Børn det første die faar I denne Verden 3 pions Kierner, Skalet och Støtt Smaae och tuer det I Smeltet Smør och giff Barnet Ind, saa ehr det och fri derfor nest Guds Hielp.

Et vist forsøgt Raad mod den fallen siuge.

Skall Mand tage 3 graa frøer, som hopper udi Enge och tage dem tiendis, och tog en Kniff och Skier dem op udi Ryggen och tag ald Indvollen, Hiertet och Svøb det udi ett Kolblad och kom det udi en Ny potte och Lad det staa paa sagte Ild och stegis, Brændis till pulver. Naar det ehr kolt, stød det smaat udi en Mortell och giff den siuge det Ind tre gange fastendis udi Lavendell-Vin eller Lillie Convalie-Vin.

Et vist forsøgt raad for dem, som haffuer Bindelse[1]).

(Raadet bestaar i at spise kogt, fersk Aal). Dett kommer sig offte ett Menniskis Tarme kand vendis paa Lillehus och deraff faar de saa sterck bindelse.

Ett pulver [for] gulesoett.

Tag Neliker, hvid Ingefer 1 lod, døde ben, som findis paa Kirkegaarden, hvide Lercke udaff hvert Slags ½ lod, stød dette forne smaaet och kom udi Rinskvinn, En gammell person 1 q, en ung person ½ q och Lad dem svedis paa och dricke Afften och Morgen, och den suige Skall altid bruge Vin, men (ɔ: medens) hand bruger det hermed; det haffuer hiulpen Mange nest Guds Hielp.

Ett Wist raad for Moderen.

Tag den Sved, som sidder Imellem dine Tær eller paa en anden, om du Icke Selff haffuer, och stryg det udi dine Næsebor, det hielper Nest Guds Hielp.

Raad for gulsott.

Skall Mand tage 3 Hoffuet Lus och Giøre enn Smørrebrød och set lusene Imellom smørret och brødet och giff den siuge udi 3 Morgener 3 lus hver Morgen, ehr forsøgt och hielper.

[1]) Forstoppelse.

Maren Haanings Cyprianus.

Ved *H. P. Hansen.*

Blandt Jyllands mange kloge Koner, der praktiserede i vore Bedste- og Oldeforældres Dage, var der ingen, der opnaaede en saadan Berømmelse som Maren Haaning, eller Honning, i Vindblæs lidt syd for Løgstør. Det vil sige, der var et helt Dynasti af kloge Koner, hele fire, der bar Navnet Maren Haaning, og som praktiserede, og dertil kommer en Tjenestepige og en Mejeribestyrer Svenstrup, der begge praktiserede i Kraft af Vindblæskonens eller Konernes Opskrifter og Berømmelse.

Der er optegnet meget om disse kloge Folk, og der er skrevet mange Artikler om dem og om deres mer eller mindre mystiske Virksomhed, ja, Louise Rasmussen skrev endog en lille Bog om De kloge Koner i Vindblæs, 1927.

Foruden, hvad man gennem nævnte Optegnelser og trykte Kilder nu ved om disse Maren-er og deres Kure, lod en Dattersøn af den sidste Maren Haaning, førnævnte Svenstrup, til Gavn for den lidende Menneskehed, der ikke længere kunde søge Raad hos nogen Maren Haaning, desformedelst disse forlængst, af naturlig Aarsag, havde ophørt at praktisere, og til Glæde for Folkloristerne, ladet de kloge Koners Opskrifter trykke i et Hæfte paa 52 Sider, der udkom paa Aagaard Svenstrups eget Forlag (Hornum).

I Dagspressen kunde man i Sommeren 1916 læse følgende Annonce:

Alle bør læse

den vidtberømte kloge Kones Bog fra Himmerland, som har været i samme Slægt i Aarhundreder og hvorfra har været givet Raad, som har bragt Hjælp til mange Tusinde Mennesker. Den er nu udgivet af en Søn til fælles Læsning og Gavn og forsendes overalt for 155 Øre paa Efterkrav fra Udgiveren. Aug. Svenstrup,
Hornum St.

Blandt de trykte Recepter, der findes i nævnte Hefte, finder man intet vedrørende de kloge Koners okulte Praksis, der dog har spillet en vis Rolle

i hvert Fald i Folketroen. Man vidste, at disse Koner havde haft Cyprianus, den slemme Bog, men ikke, hvor den var havnet.

Da jeg i Sommer besøgte Aars Museum, spurgte jeg til, om man havde noget Materiale vedrørende Overtroen, og som Svar stak Hr. Vestergaard Nielsen mig Maren Haanings Heksebog i Haanden.

Frygtindgydende er den just ikke, thi det er en lille haandskrevet Bog i 8° paa kun 11 Blade uden Paginering, indsyet i et Stykke gammelt Læder. Der findes ingen Oplysninger om dens Ejere i Bogen, men en Slægtning af Vindblæs-Konen havde skænket Bogen til Museet og opgivet, at den havde tilhørt hende, eller vel rettere dem alle. Den ældste Maren Haaning var født 1782, og jeg kunde godt tænke mig, at den først har tilhørt hende, og at den derefter er gaaet i Arv sammen med »Embedet« til de andre tre Maren Haaninger.

Skriften er ret tydelig, men Stavemaaden temmelig ukorrekt. I Gengivelsen har jeg bibeholdt de mange Fejl, kun rettet enkelte, da netop Fejlene kan have Værdi, naar man vil undersøge Afstamningen eller Slægtskabet med Trylleformlerne og Kurene i andre Haandskrifter.

Syprianus eller
Herre Bog
om endeel
Kunst Videnskabs
Lægedoms Stykker
af
biskoppen Syprianus
som
Haver Den sammen
Sat.

No. 1.
at stille Vræde.

Der va(r) Enighed imellem Abraham og Sara. Der var Enighed i mellem Christus og Mariam Der var Enighed i mellem Den Hellige træføldighed Der skal ogsaa være Enighed imellem mig N: N: og Dig N: N: i Nafn. G. F: G: S: og G Den Hell: And Amen

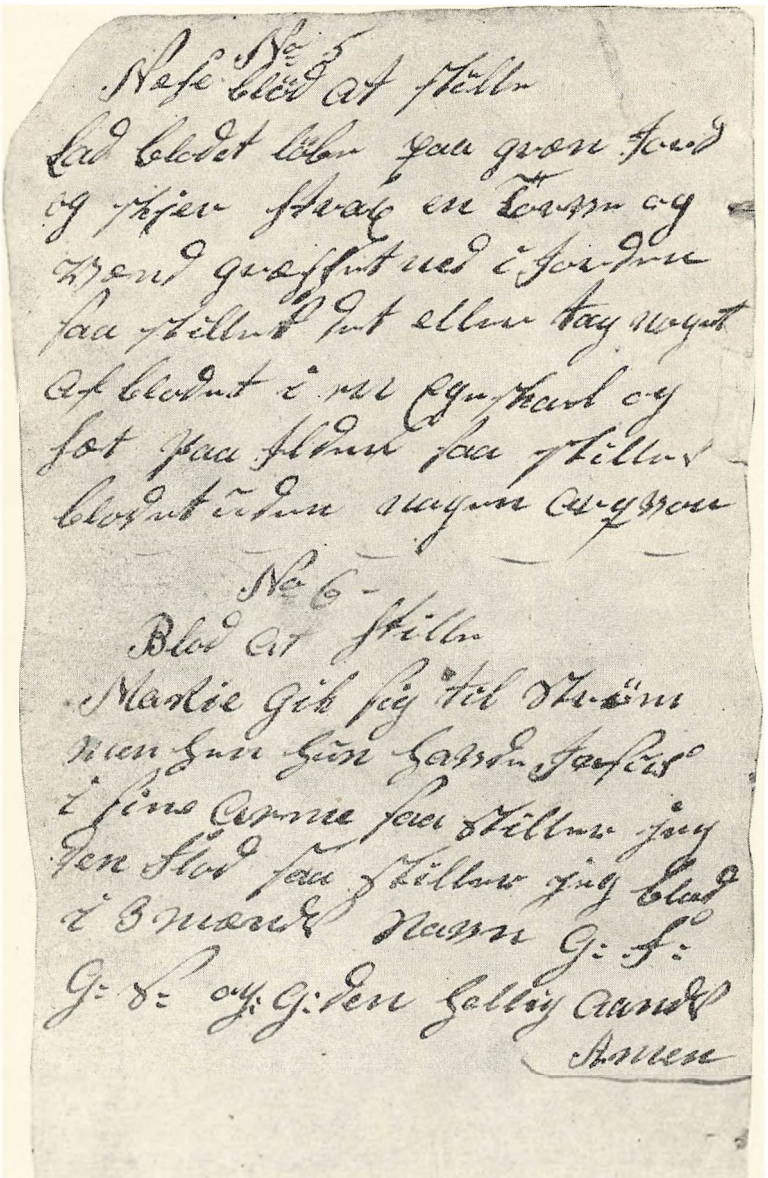
Læs derpaa. F: V:

No. 2 — — for Vræde.

Jeg seer dig baade Lad Din Vrede og ondskab fare Gud fader i mig og Gud Søn i Dig og Gud den Hellig aand mellem os begge. I Navn G: S: G: og G: Den Hellig aand.

No. 3. Blod at Stille.

Raba hvi stak du saa Christus samt hielp mig Gud og den Herre Christus han hverken bedre forstod eller vist saa stak han det Spyd i Jorden saa stilles det Blod i Navn Gud F: S: og den Hellig Aands

No. 4.

Blod at stille.

Det saar som Jesus fik paa Jorderige det lægte Gud Fader (i) Himmerige Det skal hverken bolle eller bløde Det skal hverken Svie eller møde i Navn Gud Faders søns og Hel—Aands — —

No. 5.

Næse Blød at stille.

Lad Blodet løbe paa græn Jord og skjer strax en Tørv og Vænd græsset ned i Jorden saa stilles det eller tag noget af Blodet i en Egeskal og sæt paa Ilden saa stilles Blodet uden nogen Arqvon (?)

No. 6.

Blod at stille.

Marie gik sig til Strømmen hen Hun havde Jesus i sine Arme saa stiller jeg Den Flod saa stiller jeg Blod i 3 mænds Navn G: F: G: S: og G: Den Hellig Aands Amen.

No. 7. Saar at Signe.

Du Saar skal hverken svie eller bolle eller blode men Det skal gaae i Steen og ik(ke) i Marv og Been i 3 Mænds Navn. G den Hellig Aands — —

No. 8.

For hugen Saar.

Jomfrue Marie tog hendes Silkesærk og signede Jesu Saar Det skal hverken baal eller Blode Det skal hverken svie eller værke I N G—F—S— og Den Hellig Aands Amen — — —

No. 9.

Ildebrand at stille.

Jeg staaer paa Jorden hin Grønne og seer til Himlen hin Skjønne vi seer Den Ild at gjør tom O milde Gud Fader Son Hellig Aand

No. 10. at Læge et

Saar paa et Bæst — —

Tag en Haandfuld Smaae Kalk Hvidbollen af 3 Hønsæg et Skud Krud et St. Sur-Dei nogen Eddike Det mængdes i et Fad med en bræd pind til det bliver som en Dei smør det paa Saaret — — —

No. 11.

Om nogen Vil gjøre os Vanheld at forhielpes.

Hvem der kan faae en Lævende Hugorm og kaste ned midt udi Gaarden samme orm gives 60 til 70 Byggryns Kjerner Alt udi en ubrugt Lærpotte — — Lige lædes kan man sætte Saadan en orm udi en ubrugt Lærpotte inden hans Stalde Dør Alt samen naar Solen er Gaaet ned Han maae være allene og gjøre Det i Den Hellige Træfoldigheds Navn saa kan der ingen onde Mennesker gjøre ham nogen Vanheld — — —

No. 12.

Om Flye Rønnes Brug.

Tag en liden Pind og klyve bind den over Kors X med en liden rød Silke traae Skriv et kors X over hver Dør og et andet under hver Dørtræ Da skal ingen ondskabsfuld Folk gjøre Dig nogen Skade paa adskællige Slags Maader

2 det.

Brug i Enden af Din Vogne stjært Flye Røn Reede Rave Thore Polver bor et Hull stile Det i Enden af Stiærten sæt saa en Pind uden for — — —

No. 13.

Raad til at signe hvad som er Vreden paa Mennesker eller Creatuer. Jesu Navn XXX Jesu Reed ad Vejen Der Vred han hans Følfod Der sad han ned af og Signe Kiød i Kiød Læd i Læd i (3) mænds Navn G: F: G: S: og Den Hellig Aands Amen Læs disse Ord 3 Gange og Fader Vor bag Efter — — —

No. 14.

At signe hvad som er Vreden Paa Mennesker eller Qvæg paa en anden maade — —

Tag en Kornskiæppe tiendes sæt Foden Der i eller Armen eller Haandlæd og Dræe saa Skieppen om 3 Gange imod Solen naar Solen er gaaet ned i den Hellig Trefoldigheds Navn.

No. 15.

For Uheld til Brendeviin.

Tag en Pel Vand mod Strømmen læg en Saltkierne der i kom Det udi Sættingkarret og et Flyvrønne Kors Sæt saa Malt og Korn som Du behøver Laan Gjær Paa 3 Stæder kjøb eller Laan en eller (en) Halv Kande Øll og tag samme gjer af med Gjør saa en Hæste skoe med 7 Huller glovende og slaae i samme Øll og Gjer kom det udi naar Du giver sammen laaen eller kjøb en Potte Brændeviin og kom een og en Halv Potte udi Sættingen og det og en Halv pæl udi Klar kiedelen behold eller(s) altid noget af Din Eget Brændeviin og lad det ikke alt komme bort.

til Plaster.

tag Terpentien	for	2 Sk.
Camfær	-	2 Sk.
Bomolie	-	2 Sk.
Guul Vox	-	1 Sk.
Skomager Bæg	-	1 Sk.
Terpentien olli	-	2 Sk.

Det skal laves tilsammen.

Dersom et Creatur er syg hvad Slag(s) De være maae. Da smør Dem en Gang eller to med Ravolie i Næsehulerne og stryg resten af Fjeren mod Kroben — — —

No. 16.

Raad for at faae Lykke i Huuset ved Creaturene.

Tag noget af et Grav Træe Paa Kjerkegaarden og noget Flyvrøn og noget Lovstække Rod Læg det uden for Dør træet uden for Døren tilligemed den Sæddel Qvindens Sæd skal Sønder knuse Slangens Hove(d)

Alt naar Solen er neer —

No. 17.

For Tænde Vee skal efterfølgende maade skrives og bæres paa sig saa faaer man det ikke mere Den stund man bær det Orm og møl Rosten eller Værk est Du her inde da skal jeg Dig herud vinde med Guds Trost og Menneskens Røst Gud skal dig det forbyde Du skal ikke been Bryde ikke Kjød Slide ikke blod svide inden N:N: fanger den tid at Jomfrue Maria fanger sig en anden Søn end Christus I navn. G. F. G. S. og G Den H. aand — — —

No. 18.

For Tændvee Ingefer og Allun og Honning Edike Syd Sammen og hold det i din mund naar du gaaer til Sængs 3 Gange — — —

No. 19.

For Orm at Signe.

Orm Leger her hastig skal du forsvinde som Dug i Dalen og Kul paa Ovnen og Døde Mands Been under Muld i navn G. F. G. S. og Gud Den Hellig A. Amen — —

No. 20. At signe for Ilder.

Ilder er Du herinde Da skal Du forsvinde Som Dug i Dalen og Kull i Ovnen og Salt i Rindende Vand Du skal fortæres og forsvares i navn Gud Faders og Gud Søns og Gud d. Hellig aan(ds) Amen Læs. f. V. 3 Gange

No. 21.

Raad for Folk og Creaturer.

Skriv disse ord Qvindens Sæd skal Sønderknuse Slangens Hoved og forstyrre og til Intetgiøre ald Djævelens Magt og Fanthesie I. N. G. F. G. S. og Gud den Hellig Aands Amen — — —

No. 22.

For indvortes Brøst Svaghed.

Bæsmer Draaber i Flaske 1 Mk. 8 Sk.

Hvid Destileret Terpentin ollie Halvt af hver Slags blandet og Indtaget Fastendes 15 Draaber udi Brændevien — — — — —

No. 23.

et andet Raad for brosted svaghed.

Rari Perri Thori Rod for 8 Sk. Djyvelsdræk Rodet skjæres og støides og Dyvelsdræked og Kjergaardsmuld bland det til Indtages i Brændviin — —

No. 24.

et andet Raad for brøsted.

Bæsmer Draaber 1 Flaske 1 Mk. 8 Sk. Hvid Destilleret tærpentien olli

No. 25.

Indvortes uroe i Læmmeren.

Scersum spekkulirn olli 8 Sk. smøer hvor Der er mæst uroe

No. 26.

til Plaster.

terpentin olli 4 Sk. bomolli 4 Sk. Guul Vox 4 Honning og Rug meel

Spiritus til at smøre en Hæst Paa Bænen.

Salmiak ..... 4 Sk.
Kamfer ..... 4 Sk.
Hvid kobber Rød ..... 4 Sk.
Pot ask — — ..... 2 Sk.
Hvid Soker ..... 4 Sk.

Sættes paa en Pæl brænde Vien — — —

Guds Haands Plaster 6 Sk.

for spæde Børn som har Piiseler (?) — —
Spæk olli + 5 Draaber ad Gang(en) morgen og aften — og skeer saa en grøn Tørv i hvil Jord leg den Paa Barnes Brøst og Lad den sove med den.

K A L A M A R I S
K A L A M A R I
K A L A M A R
K A L A M A
K A L A M
K A L A
K A L
K A
K

Denne Formel staar paa en blank Side, og den gentages paa sidste Side. Bogstaverne er fortegnede. K ligner mere R eller P, L ligner Z eller W, og M har Form som en Rune-M, og endelig har det sidste A Form som Runen N.

Paa den fjerde sidste Side læses: R—F—Sm Øremates, og paa den tredie sidste: Poul Jensen Jens Poulsen.

Medens Maren Haanings Cyprianus ved sin imponerende Titel gør et selvstændigt Indtryk, bringer Indholdet dog ingen større Overraskelser. Haandskriftet er nær beslægtet med én af Anders Ulkjærs Cyprianuser, der bærer Titelen: »Endeel Videnskabs Stykker« (jvnf. Dr. F. Ohrt: Danmarks Trylleformler, I, Kilde No. 89), men den ene Cyprianus er dog ikke Afskrift af den anden.

Marens Bog har kun 26 No. plus 6 unummererede Stykker, Ulfborg Cyprianus (A. Ulkjær boede i Ulfborg), en Afskrift, der stammer fra omkring 1860, har derimod 95 No.; men nogle Stykker i Vindblæs Haandskriftet fattes dog i det andet, hvis Formularer undertiden er nok saa fyldige.

I Vindblæs Cyprianus er der 16 Trylleformler, medens der i Ulfborg C. er 34. Kun en af Marens Formler, No. 6, samt Kalamaris Formlen findes ikke i Ulfborg Haandskriftet. Følgende Numre er iøvrigt fælles — i Parentes er angivet Numrene fra Ulfborg Bogen samt enkelte væsentlige Afvigelser:

No. 1 (1. Maria-Treenighed); 2. (2. Begyndelsen, Jeg seer dig, er ens, Resten meget forskellig); 3. (7. Begynder: Ridder Lucidarius, hvi stak du Christus? Stik dit Spyd i Jorden og stil Blodet etc.); 4 (5); 5 (6. Slutningen — uden nogen Arqvon — fattes); 7 (9); 8 (8); 9 (10. Har følgende Forlængelse: — Christus tog over sig Kaaben blaa, Slaa over Ilden forbyde den maatte ikke længere gaa. Sig det straks og vend dig og kast en blaa Klud i Ilden.); 10 (73); 11 (72); 13 (74); uden No., efter 15, tild Plaster (81. Raad mod hovne Lemmer etc. Efter Recepten findes en Brugsanvisning); uden No., før 16 (68. Slutter: — stryg Resten af Fjeren i Mundkrogen. Rimeligvis har »Mund« været ulæselig, eller maaske er Ordet gaaet tabt, og »krogen« er da af Afskriveren tydet som Kroppen eller Krybben?);

16 (64); 17 (18. Stykket begynder: Bær paa dig følgende: Orm og Møl, Rusten og Værk etc.); 18 (19); 19 (22. Begynder her: Orm er du herinde, da skal du strax forsvinde etc.); 20 (23. Afskriveren af Vindblæs Cyprianus har ikke kunnet tyde det Ord, han eller hun gengiver ved Ilder — eller Ordet har maaske allerede været forvansket i Originalen til Vindblæs Afskriften. Man maa uvilkaarligt tænke paa Ilderen eller Ilden, men det er Edder, Formularen gælder, og i Ulfborg Haandskriftet læser man da ogsaa: At signe for Eder.); 21 (67. Efter Amen er her tilføjet: Paster Noster. Denne Seddel bindes paa et Menneske bag det højre Øre og paa et Bæst under Manken paa højere Side, helst med brunt Silke).

Blandt andre Ejendommeligheder i Marens Haandskrift lægger man Mærke til Mariam (1), Arqvon (5), Reede Rave Thore Polver (12), jvnf. Rari Perri Thori Rod (23). Disse sidstnævnte mystiske »Apotekernavne« kan endnu ikke tydes, men Poul Hauberg har i sin Bog, Folkenavne paa Lægemidler, 1927, Side 87, Rariperritherirod — Ukendt Jylland. Et Par andre Medikamentnavne lader sig heller ikke tyde: Scersum spekkulirn olli (25), der kan jævnføres med Sperkenolie og Spicenarolie hos Hauberg — der udleveres Aetherol. Spicae-, og Bæsmer Draaber, som Hauberg har fra Skørping, — der udleveres Tinct. amara.

Endelig maa nævnes et Par ejendommelige danske Udtryk fra Bogen. I No. 15 finder man Sættingkarret og Sættingen, der maa betyde Mæskkarret og Mæskningen, og i Bogens sidste Recept staar: for spæde Børn som har Piiseler —. Den sidste Glose er ukendt, men Meningen er vel, at det skal være et godt Raad til Børn, der lider af Hudløshed, thi mod Enurese hos spæde Børn vil man dog ikke søge eller give Raad.

Viborg.

Af *Harry Andersen.*

I »Studier tilegnede Verner Dahlerup« (1934, udgivet af Tidsskrifterne Danske Folkemaal og Sprog og Kultur) har Regnar Knudsen skrevet en Artikel »Vi og Vis i Stednavne« (p. 196 ff.). Jeg skal ikke her komme ind paa en Diskussion af denne Afhandling, men jeg vil gerne fremdrage en Enkelthed i Regnar Knudsens Undersøgelse: Bynavnet *Viborg*, som udsættes for et Attentat af ret kraftig Art. Forfatteren skriver:

> En særlig Plads indtager Bynavnet Viborg (Vald. Jordb. Wibjærgh, Wybærgh, o. 1317 Wiburgh, 1399 Wiborgh, 1466 Wibergh), hvis oprindelige »Vi« er blevet saa at sige »sakrosankt«, saa det vil være noget nær halsløs Gerning at søge at rokke derved, tilmed da et Vi her, hvor 4 Sysler mødes, er mindst lige saa centralt som i Odense (p. 199).

I Slutningen af Afhandlingen fremsætter Forfatteren følgende Program-Udtalelser:

> Overhovedet staar Sprogforskere sig sikkert ved nøje — og nøjere end hidtil — at tage Hensyn til Stedets Naturforhold og Historie og ved i Tvivlstilfælde at lægge særlig Vægt paa disse, naturligvis med skyldig Hensyntagen til overleverede Skrivemaader, navnlig naar disse røber sig som Forsøg paa at gengive den stedlige Udtale; de topografiske Forhold vil dog i Almindelighed være et paalideligere Grundlag (p. 204).

Ud fra en topografisk Undersøgelse kommer Forfatteren til det Resultat, at meget synes at tale for et oprindeligt Vig bjerge til Ordet *Vig*. Forfatteren betoner dog det hypotetiske i sit Forklaringsforsøg:

> Naturligvis taler meget for, at der ved Viborg har været et »Vi«, men det synes mindre sandsynligt, at et saadant har givet Stedet Navn. Foreløbig faar begge Hypoteser staa ved deres Værd — ligesom den tredje Hypotese: Vi(die)bjerg.
>
> Selvom de overleverede Skrivemaader synes at støtte en Forklaring med »Vi«,[1]) kan de topografiske Forhold og analoge Tilfælde komme til at betyde mere, som det vil fremgaa af Viby'-

[1]) Udhævet af mig.

erne, hvor et vitterligt g i »Vig« synes bortfaldet lige saa tidligt som i Viborg (p. 200).

Regnar Knudsens Forklaring af *Viborg* maa afvises — af sproglige Grunde. Det maa være den nydanske Form af Ordet *Vig*, vestnordisk *vik*, der har spillet Forfatteren et Puds; hvad dette Ord angaar, møder vi ikke en »skyldig Hensyntagen til overleverede Skrivemaader«. Forfatteren opererer med en Form *Vig*, men dette Ord har jo oprindeligt *k*. Hvis Forfatterens Formodning er rigtig, skulde vi altsaa have en Udvikling fra et **wīk-bærgh* > **wīgbærgh* > **wīghbærgh* > *wibærgh* etc. Som Støtte for Regnar Knudsens Opfattelse kunde man anføre, at en Form *wigborg* er overleveret, men dens Beviskraft er lig med Nul, da den er fra 1496; den findes i Haandskriftet NkS 1312, b af Jyske Lov (se Danmarks gamle Landskabslove II p. 18, 1 Varianterne = Jyske Lovs Fortale), men alle de andre Haandskrifter, fra forskellig Tid, har *wi-* eller *wy-*. De af Forfatteren fremdragne Eksempler (se ovenfor, Afhandlingen p. 199 f.) har ikke *g*. Jyske Lovs Fortale har *wybærgh, wibærg, wibiargh* etc. (jvf. Henvisningen ovenfor).

Johs. Brøndum-Nielsens grundige Undersøgelse af den gammeldanske Klusilsvækkelse taler ikke til Gunst for Regnar Knudsens Forklaring. Ordet *Vig* har i ældre Middeldansk (1100—1350) haft Formen *wīk*, sml. f. Eks. Stednavnet *Westerwik* (se Gammeldansk Grammatik II p. 77). Da Klusilsvækkelsen er yngre i det jyske Sprogomraade (Ømaalene er Centralomraadet for denne Udvikling, se Gammeldansk Grammatik II p. 88), maa Udviklingen *k* > *g* > *ǥ* (i Almindelighed) dateres til det 14. Aarhundrede og Begyndelsen af det 15. (se Gammeldansk Grammatik II p. 92). Nu kendes Ordet *Vig* som andet Led i Stednavne, og her, i den tryksvagere Stilling, møder vi en tidligere Overgang af *k* > *g* > *ǥ* (skrevet *gh*): *wæsterwich, Westerwigh* i Liber Daticus (ca. 1225) og i Kong Valdemars Jordebog, *Glumstenswig* (ca. 1190), se Gammeldansk Grammatik pp. 77, 80 og 92. Men selv i denne tryksvage Stilling træffer vi ikke paa en Udvikling til *wi* (ɔ: *k* > *g* > *ǥ* > *j* og *īj* > *ī*). Da Formen *-bærgh* viser Svagtryksudvikling (manglende Brydning, se Gammeldansk Grammatik I p. 148), maa vi forudsætte Førsteledstryk i *Wibærgh*, og en Udvikling af *wik* > *wi* maa pure afvises; og selv om man regner med en mulig Paavirkning fra et Efterled *-wigh*, ændrer det intet i den forkerte Kronologi. Formen *wigborg* er ung og maa bero paa omvendt Skrivemaade (falsk tilsat *g*, sml. f. Eks. nydansk *Stigbord:* gammeldansk *stiborth*).

Modsætningen i Kong Valdemars Jordebog mellem *Wybærgh* og *Westerwigh* er meget talende, den er fuldstændig fældende for Regnar Knudsens Forklaring. For selv om Stednavnene Gang paa Gang kan opvise talesprogsbestemte Former, er det dog umuligt at opstille en Særforklaring for Ordet *Vig* som Forled i Stednavne. Bevisbyrden for en saadan Mulighed paahviler Forfatteren. Regnar Knudsen har her sprunget det allervigtigste Mellemled

over i Ordets Udvikling. En Assimilation af et **Wighbœrgh* > *Wibœrgh* (sml. *Skoghbo* > *Scobo*, se Gammeldansk Grammatik II p. 218) var mulig, men strander jo — efter hvad der her er fremdraget — paa den forkerte Grundform. En gennemført Assimilation vilde ogsaa være mærkelig.

Hvad der gælder for *Viborg*, gælder rimeligvis ogsaa for det jyske *Viby:* Kong Valdemars Jordebog *Withby*, Saxo *Viby*, 1231 *Witteby*, ca. 1300 *Wichby* (se Regnar Knudsens Afhandling p. 200 f.), men her findes dog et tidligt *Wichby* med *ch* (= *k* eller et svækket *k*). Jeg henstiller, at Navnet undersøges nærmere.

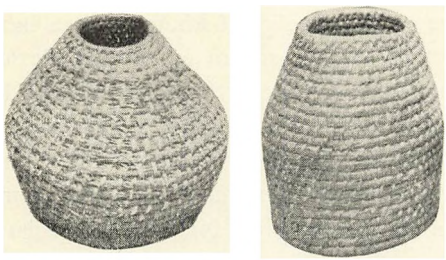
Om *Viborg*, ældre *Wibœrgh* etc. indeholder *Vi* = Helligdom eller ikke, skal jeg ikke afgøre; jeg vilde tro det. Men *Vig* indeholder det i hvert Fald ikke.

Regnar Knudsens Program-Udtalelser vil jeg i denne Sammenhæng — som Slutning paa disse principielle Bemærkninger fra en Ikke-Stednavneforskers Side — ændre til: naar det er dokumenteret, at et Stednavn er overleveret i gode og gamle Kilder, der er uafhængige af hinanden, saa har Stednavneforskeren en uafviselig Pligt til at gaa ud fra en saadan Form og ikke lave den om i Overensstemmelse med Nutidens Stavemaade og Udtale. At han maa tage Hensyn til Topografi etc., er det overflødigt at bemærke; men her er der aabenbart en Mulighed for, at Topografi etc. kan svigte eller ligefrem vildlede. I sin Iver efter at »udrydde« *Vi* = Helligdom i danske Stednavne er Regnar Knudsen utvivlsomt gaaet for vidt, det hæderkronede *Viborg* er »sakrosankt«.

Uldponn - Ponnkår'e - Ponn.

Af *H. P. Hansen.*

Under et Besøg i Horsens Museum blev jeg opmærksom paa en lille, bredbuget Løb (Halmkurv) med snæver Hals, 30 cm høj og 33 cm vid, der var syet med Hassel. Om denne Genstand giver en paahæftet Seddel, der er skrevet af S. Knudsen i Glud, følgende Oplysninger: Uldponn fra Stovrup. Blev stoppet fuld af Uld og stillet mellem Kvindens Fødder, mens hun kartede.

Uldponn. Horsens Mus.

Medens selve Uldkurven (Tokårre, som man sagde i Vestjylland) var velkendt i andre Egne, er Betegnelsen Uldponn et Udtryk, man forgæves vil søge i vore Ordbøger; men H. F. Feilberg har derimod i sin Jyske Ordbog: »ponnekurv, no. *ponkårə æn* (Elbo h., Tørrild, Nørv. h.); en rygkurv, som bæres i seler af kvinder«.

For om muligt at faa opklaret, hvilken Betydning der ligger i »Ponn«, og faa oplyst, hvorvidt Ordet kendes og bruges i vor Tid, rettede jeg følgende Spørgsmaal til Folk gennem en Række øst- og sydjyske Blade:

Hvad betyder Ponn?

Hvad bar Kvinderne i disse Rygkurve?

Kender man andre Tilfælde eller Sammensætninger, hvor Ponn bruges eller brugtes?

Dels gennem Breve og dels pr. Telefon fik jeg nu en Del Bidrag til Belysning af disse Spørgsmaal.

Enkefru Christine Rasmussen, Spedalsø 25, Horsens, meddeler, at Konerne kom vandrende om Morgenen ved Tretiden til Sønderby Strand eller til Kirkholm efter Fisk, som de bar til Horsens i deres Rygkurve og solgte.

Snedker S. G. Jensen, Sønderbrogade 47, Horsens, kender godt Betegnelsen Ponn til en Rygkurv af Vidier. I 1890erne kom der en Mand, der gik

under Navnet Knud Strækhals, fra Daugaard Strand med sin Fiskeponn paa Ryggen og solgte Fisk i Fortællerens Hjem i Spettrup — »jeg er sikker paa, at det var min Mor, der lærte os Navnet Fiskeponn, hun var fra Stouby i Bjerre Herred«.

Fru Else Jensen, Jernbanegade 7, Horsens, der er født 1878, mindes en gammel Kone, der kom fra Daugaard Strand, og som gik fra By til By med Fisk i sin Pon, en Riskurv, »der var flad til Ryggen med Seler af Læder — jeg kan endnu se hende spænde den paa, naar Bedstemor havde købt røget Sild af hende. Hun havde to Rum i den, paa langs ned, saa der kunde være røgede Fisk i den ene Side og ferske Pleder (en simpel Fladfisk) i den anden«.

Fiske Stine fra Bret.

O. Bjerremand-Hansen, Barrit, skrev i Anledning af min Forespørgsel i et Svar i »Jyllandsposten« (11. 10. 35) blandt andet: »Ponni'en brugtes her af Kvinder og Mænd, der gik fra Dør til Dør og falbød Fisk, Brød og lignende. Jeg erindrer saalede fra min Barndom en gammel Kone, der gik milelange Strækninger med sin Ponni paa Ryggen og solgte Fisk«.

Om denne gamle Kone, Fiske Stine fra Bret, der i ældre Tid var en velkendt Skikkelse i Bjerre Herred, har saavel O. Bjerremand-Hansen som Frk. Margrethe Hald, Vrigsted, sendt mig Oplysninger og Fotografi. Fiske Stine var lavstammet, vejrbidt, sejg, brun i Ansigtet, og hendes Øjne løb ofte i Vand, naar Blæsten var skarp. Nøjsom var hun ud over alle Grænser. Der var adskillige, navnlig mindre artige Drenge, der morede sig med at faa hende gjort vred, og det var let nok. Naar Drengene saa, at Stine kom gaaende, lavede de, ved at dreje rundt paa eet Ben, en Række »Ringorme« med deres Træsko tværs over Vejen. Saa snart Stine saa denne Bevægelse, kom hun i Kog, og det var slemme Ord, hun brugte til Knægtene, der naturligvis stak af, inden hun naaede frem. Lidt efter kunde man se den lille Kone staa og spytte paa Figurerne og jævne disse ud med sin Kæp — hun var ræd for, »Ringormene« skulde smitte hende.

Gennem en Aarrække bar hun paa Vejen ud et Barn i æ Ponn, og saa gik hun og strikkede. Naar hun havde faaet sin Kurv fyldt med Fisk, bar hun Barnet i sit Forklæde, hvis Snipper hun holdt med Tænderne, medens hun stadig strikkede.

Endnu bruger Folk ved Daugaard Strand, efter hvad Lærer O. V. Ravn, Daugaard Mark, har meddelt mig, en Rygkurv af Pilefletning, naar de gaar rundt og sælger Fisk — den bruges dog ogsaa til at bære Kolonialvarer og lignende i. Gamle Folk kalder denne Kurv en Ponnkårre. En Mand, der for 50—60 Aar siden boede i Stouby Skov, lavede den Slags Kurve. Størrelsen skulde være saadan, at Kurven kunde rumme 1 Lispund Fisk. Kurven brugtes mest af Mænd, og der er vistnok kun én ældre Kvinde, der endnu benytter en saadan Kurv, naar hun gaar og sælger Fisk.

Vedrørende Uldponn'en fortæller Enkefru Christine Rasmussen, at hendes Fader, der boede i Risholt, baade lavede disse og andre Halmarbejder samt Rygkurve af Ris. Og Fru Else Jensens Bedstemoder havde smaa Ponn'er, bundne af Halm, til sin løse Uld — Kurven var bredest i Bunden og lidt snæver op efter. »Naar vi sagde Ponn, betød det Kurv«.

Frk. Margrethe Hald mindes, at de havde en Uldponn staaende paa Loftet i hendes Barndomshjem i Vrigsted, og hendes Mor husker, de havde en større Hummelponn med Laag staaende i Gaarden; og endelig har N. Kæmsgaard i Klovborg meddelt mig, at han for 45 Aar siden tjente hos et Par gamle Folk i Sdr. Vissing, og de havde en ca. ½ Meter dyb Kasse, hvis Ender og Sider var lavet af Træspoler, og denne blev brugt til at komme Skrubber (den første Bearbejdelse af Tejer) i, og denne Kasse kaldte man æ Ponn eller Poen — derimod kom man de færdigkartede Tejer i en aflang Halmkurv.

Med Hensyn til Betydningen af Ordet Ponn, da har et Par Meddelere gættet paa, Ponnkårre skulde være en Fordrejning af Sponkårre. En morsom, men umulig Tydning. Andre har ment, Ordet maa komme af det velkendte Ord å ponni, der betyder at smaasysle med noget. Det var sikkert under Paavirkning af denne Tanke, naar O. Bjerremand-Hansen brugte Formen Ponni og Ponnien; men Forklaringen duer dog ikke, thi man vilde hverken kunne kalde Arbejdet med at karte (skrubbe) eller Handelen med Fisk for Ponniarbejde, og dertil kommer, at Kvindfolk ikke gik å ponnie i gamle Dage — det var kun Mandfolkene. Som en Kuriositet kan ogsaa anføres, at en Meddeler mener, Ordet kan jævnføres med engelsk Ponny (-hest og -vogn). Men Forklaringen skal sikkert søges et andet Sted. Landsretssagfører Axel Sidenius i Grenaa skriver: »Er det ikke tænkeligt, at Ordet Ponn simpelthen er Pund, at Kurven har rummet et Pund eller en vis Vægt Uld?« Jo, det er utvivlsomt den rette Forklaring. Feilberg har ikke Pund fra ovennævnte Egne i sin Ordbog, men han har Formen *et Poən̆* fra Angel og *et Pǫən̆* fra Als.

Nu viser en foretaget Undersøgelse ganske vist, at saavel yngre som ældre Folk i Bjerre Herred siger *Pu'ŋ*. Hvorledes skal man da forklare den Mærkelighed, at Ordet Pund har faaet forskellige Former i samme Egn? Jeg mener, der er flere Muligheder:

Formen *Pu'ŋ* som Vægtbetegnelse kan være nyere, selvom de ældste Nulevende ikke har kendt anden Udtale. Utænkeligt er det vel ikke, *Poŋ* ved Sammensætning med Kurv eller andre Ord efterhaanden kan have ændret sig og være reduceret, saa man fik Formerne P o n n k å r r e og P o n n. Endelig er der den Mulighed, at Betegnelsen P o n n kan være indført fra en anden Egn, og denne Forklaring er maaske den mest sandsynlige, idet der kan nævnes adskillige Eksempler paa, at Betegnelser for saavel Genstande som Sysler etc. kan skifte under Paavirkning af Sproget fra andre Egne.

I Egnen mellem Viborg og Silkeborg siger man i Almindelighed *Poŋ*, men man hører dog ogsaa Formerne *Po'əŋ* og *Pu'əŋ*.

Maskinhandler S. Grimstrup, Herning, fortæller, at yngre Folk i Skannerup ved Silkeborg sagde Pund, medens de gamle sagde *Po'əŋ*, i 1890erne, og skulde Drengene løbe hen til Købmanden efter Varer, lød det: *Tå æ Po'ənkårre*, dvs. »Pundkurven« eller Købmandskurven.

Endelig har Uhrmager A. Høeg Andersen, Alderslyst ved Silkeborg, som Svar paa min Forespørgsel i Silkeborg Bladene, skrevet et Stykke i Silkeborg Social-Demokrat, 9.-11.-1935, hvoraf følgende skal refereres:

»Ordet P o n n benyttes den Dag i Dag af saa godt som alle i min Hjemegn, Voel og Skannerup — der siger man P o n n og L i s p o n n endnu.«

P o n n k å r r e n var i Høeg Andersens Hjem lavet af treflettede fine Halmvirer med Hørgarnssammensyning og et sirligt Laag med en Laas eller et Overslag af Pilevire til at sætte en Pind for. Denne Kurv benyttedes som Regel kun af Konen i Forbindelse med en »Fransk Sjal«, naar de obligatoriske Købmandsvarer — e t F j e r r i l s p o n n K a f f e t ø v etc. — skulde hentes.

Pund kommer af det latinske p o n d o. Springet derfra og til P o n n er ikke stort, derimod vil én og anden Læser vel nok finde det mærkeligt, at man kan kalde en Kurv for »et Pund«, dog er det ikke mere mærkeligt, end at man i England har faaet Møntbetegnelsen Pund, eller, at vi baade kalder en Skaal og et vist Rumfang for en Potte. I ældre Dansk kan man iøvrigt ogsaa træffe Pundskæppe og Pundtønde (Kalkars Ordbog).

Kancellisproget.

(Radioforedrag, holdt d. 19. September 1935).

Af *Andreas Blinkenberg.*

Kancellisproget er ikke noget populært Sprog. Det er upopulært baade i den Forstand, at det er et Sprog, der aldrig anvendes af Folkets brede Masse, og det er utvivlsomt ogsaa upopulært i den Forstand, at det som Regel bedømmes haardt, ikke blot af Folket, men ogsaa af mange af dem, der regelmæssig bruger det danske Sprog i Skrift. Sikkert er det i al Fald, at en bestemt nedsættende Betydning af Ordene Kancellisprog og Kancellistil — brugt om en snirklet eller knudret, besværlig og uklar Sprogform — er saa almindelig, at den har fundet Vej til Ordbøgerne.

Men naar man erindrer, at den franske Forfatter og fremragende Stilist Stendhal erklærede, at han lærte Stil af Napoleons Lovbog, og betænker, at Lovsproget ligger klos op ad Kancellisproget og næppe lader sig klart udskille derfra, og at der er mange Fællestræk mellem de forskellige Landes Kancellisprog, saa vil De allerede deraf kunne forstaa, at Kancellistilen rummer Problemer paa godt og ondt, som det kan være af Betydning for Sprogets Skæbne at udrede.

Hvad forstaar man ved Kancellisproget?

Kancellisproget er oprindelig det Sprog, der blev skrevet i Kancelliet, d. v. s. i Kongens Sekretariat, og efterhaanden som dette udviklede sig, blev det i al Almindelighed Centraladministrationens Sprog, Ministeriernes Sprog, og i det hele Myndighedernes Sprog, Embedssproget.

Nu siger det sig selv, at et Sprog, der udelukkende praktiseres i Regeringskontorerne og de øvrige Embedskontorer, er nøje bundet til visse Emnekredse, der ikke ligefrem falder i det populære, og som ligger lige langt fra Sprogets letteste og fra dets mest ophøjede Brug.

Skrivelser, der f. Eks. skal handle om, »*at Udgifter til Driften af Snerydningsmaskiner medregnes ved Beregning af Kommunernes Andel i Motorafgifterne*«, eller om »*Næringsadkomst til Fremstilling og Salg af Broderier og Broderimønstre*«, eller om »*Kakkelovnes Afstand*

fra Træværk«, eller om *»at Fremstilling af Kludesko betragtes som Husflid«* o. l. (Titlerne er tilfældigt pillet ud af en Aargang af Ministerialtidende), de kan naturligvis ikke let faa en umiddelbart vindende Form. Og selv i de utallige Tilfælde, hvor en ministeriel Skrivelse eller Resolution eller en kgl. Anordning ikke som de lige citerede frister den uforstandige Lægmand til et Smil ved Emnets Snæverhed, men tværtimod angaar Spørgsmaal, der er livsvigtige for Nationen, Sociallovens Administration i alle dens Forgreninger, Landbrugets Forhold, Hospitaler og Skolevæsen, selv der er Kancellisproget og Kancellistilen forhindret i at hæve sig til det ophøjede, fordi det ene og alene har den Opgave at være et Forretningssprog.

Vi vil nu forsøge nærmere at karakterisere dette Sprog — og hist og her polemisere mod gængse Fejlopfattelser af dets Væsen. Om vi ogsaa skal polemisere mod dem, der til daglig betjener sig af Kancellisproget, lader jeg foreløbig staa hen.

De fleste Mennesker vil, som allerede nævnt, mene, at Omstændelighed, snirklet Indviklethed er en af Kancellistilens mest fremtrædende og uheldigste Egenskaber. Man maa dog ikke tro, at Regeringskontorerne altid gør en lang Historie ud af en kort Sag. F. Eks. lyder en Skrivelse fra Justitsministeriet til Direktør N. N. saaledes:

I et hertil indsendt Andragende har De som administrerende Direktør for A/S . . ., der har Bevilling til . . ., anholdt om Bevilling til . . . . Foranlediget heraf skal man meddele, at det ansøgte ikke kan bevilges. — Punktum!

Det kan vanskelig siges ret meget kortere; og alligevel er det karakteristisk Kancellistil; det indeholder til Indledning en præcis Fremstilling af den omhandlede Sag, tilknytter dernæst Ministeriets Svar paa Andragendet ved Hjælp af Formlen: *foranlediget heraf,* har en karakteristisk Omskrivning: *skal man meddele,* og en lige saa karakteristisk Brug af en Tillægsmaade: *det ansøgte.* Det er hverken høfligt eller uhøfligt; Myndighederne skal hverken være det ene eller det andet; det er upersonligt, hvilket udtrykkes ved Brugen af man. Det er en ren Forretningsstil, og det er i den Sammenhæng selvfølgelig noget helt andet end Forretningsmandsstil; dens Væsen er ene og alene Saglighed. Og netop derfor er den kort, naar den kan være kort, omstændelig, nej, ikke omstændelig, men udførlig, naar den skal have alle en Sags Momenter, dens Forhistorie, dens Konsekvenser o. s. v. med.

Det sidste er maaske nok det hyppigst forekommende — deraf kommer dens ufortjente Vanry som en snirklet Dikkedarstil. Et Eksempel vil atter her oplyse bedre end mange Betragtninger om Sagen; jeg vælger dog med Vilje, for ikke at trætte med altfor lang Oplæsning,

en Skrivelse der, selv om den er udførlig, hører blandt de mindre omfangsrige i den Aargang af Ministerialtidende, jeg tilfældig har taget ud af en Reol for at faa Klarhed over, hvordan de seneste Aars Kancellisprog — forstaaet i den snævrere Forstand som Ministeriernes Sprog — rettelig bør karakteriseres.

Det er en Skrivelse fra Socialministeriet til Politimesteren i X-køb ing m. v. Den lyder saaledes:

I en gennem Direktoratet for Arbejdsanvisningen og Arbejdsløshedsforsikringen hertil indsendt Skrivelse af 27. Maj d. A. har Politimesteren meddelt, at et af Fællesudvalget til Fremme af Lærlingeuddannelsen indenfor Jernindustrien, der bestaar af Repræsentanter for Sammenslutningen af Arbejdsgivere indenfor Jern- og Metalindustrien i Danmark og Centralorganisationen af Metalarbejdere i Danmark, nedsat Underudvalg har henledt Deres Opmærksomhed paa, at Lærlingeuddannelsen paa et Fordforhandler N. N. i X-køb ing tilhørende Værksted ikke skønnes at give Mulighed for en saadan Uddannelse i Faget, at Centralorganisationen kan optage de unge Mennesker, der er uddannet i nævnte Værksted, da de maa betragtes som uegnede ved Anvisning af faglært Arbejdskraft til jernindustrielle Virksomheder. Under Henvisning hertil har De forespurgt, hvorvidt der fremtidig bør godkendes Lærekontrakter, der er afsluttet med nævnte Virksomhed eller med andre Virksomheder, hvor Uddannelsen ikke skønnes at være mere fyldestgørende.

Det fremgaar af Sagen, at fornævnte Udvalg har ladet foretage en Undersøgelse af, om Muligheden for en ansvarlig Lærlingeuddannelse var til Stede hos ommeldte Fordforhandler N. N., og at det herunder er fundet, at Virksomheden ikke i tilstrækkelig Grad giver Mulighed for saadan Uddannelse, idet der som Følge af, at det væsentlige Arbejde i Virksomheden bestaar af Udveksling af Reservedele i Automobiler, i for ringe Grad gives Adgang til manuel Uddannelse ved Smedning, Skruestikarbejde og Benyttelse af Værktøjsmaskiner.

I denne Anledning skal man efter stedfunden Brevveksling med Dansk Arbejdsgiverforening og De samvirkende Fagforbund i Danmark samt Ministeriets Konsulent i disse Sager meddele, at da der efter det om Arbejdsforholdene i paagældende Virksomhed oplyste ikke vil kunne gives Lærlinge en fyldestgørende Uddannelse i Mekanikerfaget, maa Socialministeriet holde for, at Lærekontrakter om Uddannelse paa nævnte Fordforhandlers Værksted — saavel som paa andre Værksteder, hvor Arbejdet er af lignende Beskaffenhed — ikke bør forsynes med den i Lærlingelovens § 1, Stk. 1, omhandlede Godkendelsespaategning.

Mine Tilhørere vil umiddelbart have faaet det Indtryk, at vi her

har Eksempel paa en ret indviklet Stil. Men naar denne ministerielle Tilkendegivelse falder saa tungt ud, hænger det afgjort sammen med det Krav, der er indlysende, naar den højeste administrative Myndighed udtaler sig: at alle Sagens Momenter overvejes og omtales; det er heller ikke urimeligt, at alt, hvad der hører sammen i een Tankegang, kædes sammen i een Konstruktion; og her staar vi da ved en Ejendommelighed, der er afgørende for Kancellistilens Karakteristik: den lange Periode. Sætningernes Længde er underkastet Modestrømninger i alle Tiders og alle Landes Skriftsprog. Herhjemme har baade Stilister og Stilrettere længe været temmelig enige om at fordømme den lange Periode; man vilde undgaa Indviklethed og pedantisk logisk Opbygning — og man havnede tit i Stakaandethed og forloren Primitivitet.

Kancellistilen har holdt sig uanfægtet af denne Mode; den er forblevet saglig og har ikke frygtet for at lade den omhyggelige Fremstilling af en sammensat Sag faa en lige saa omhyggelig sammensat sproglig Iklædning.

Den Skrivelse, jeg læste op for Dem som Eksempel, indeholder flere saadanne lange Perioder. Og man behøver ikke at blade meget i Ministerialtidende for at finde Eksempler paa endnu længere Sætninger. Jeg skal til yderligere Belysning af denne Side af mit Emne anføre endnu en ministeriel Skrivelse, nemlig en *Skrivelse fra Indenrigsministeriet til N. N. Byraad.* Hele Skrivelsen udgør eet eneste Punktum, der lyder saadan:

I Anledning af, at Byraadet i Skrivelse af 7. f. M. har forespurgt, om der fra Indenrigsministeriets Side maatte være Bemærkninger eller Henstillinger at gøre til et hertil indsendt Forslag til Affattelse af Driftsregnskab og Status for N. N. Købstadkommune, skulde man tjenstlig meddele, at Afvigelser, som et Byraad maatte foretage fra det med Cirkulære af 16. December f. A. fremsendte Skema til Affattelse af Købstadkommunernes Overslag og Regnskaber, maa ske paa det paagældende Byraads eget Ansvar, og at man iøvrigt maa anse det for at være meget ønskeligt, om Købstadkommunernes Overslag og Regnskaber snarest bringes i Overensstemmelse med det med Cirkulæret fremsendte Skema, hvorhos man henleder Opmærksomheden paa, at Indberetningerne til Statistisk Departement maa affattes paa Skemaer, der er i nøje Overensstemmelse med det i fornævnte Cirkulære omhandlede Skema.

Jeg skulde tro, at De allerede af de Prøver, De har hørt, vil have forstaaet, at Periodens Længde ikke er et vilkaarligt Stillune, men en direkte Følge af, at Sagens Fremstilling og den derpaa hvilende Argumentation er ført til Bunds, og at alle sammenhængende Grunde, Be-

tingelser og Konsekvenser er holdt sammen i en fast og overskuelig, logisk opbygget Konstruktion.

Der er en anden Ejendommelighed ved Kancellisproget, der staar i ret nøje Forbindelse med Periodelængden. Det er en vis Forkærlighed for Foranstilling af underordnede Led, især af Udsagnsord i Tillægsmaade, som f. Eks. *en ham tilhørende Hest,* hvor Dagligsproget siger: en Hest, der tilhører ham, *de i Ansøgningen indeholdte Oplysninger,* hvor Dagligsproget siger: de Oplysninger, der indeholdes i Ansøgningen; paa samme Maade: *en af Justitsministeren godkendt Ligbrændingsforening, det dem efter de nævnte Lovbestemmelser tilkommende Beløb, det ved Udbetalingen af den den paagældende den 17. Oktober f. A. i Anledning af hans forestaaende Flytning ydede Understøttelse, o. s. fr.*

Noget absolut Skel mellem Kancellisprog og Dagligsprog foreligger der ikke paa det Punkt; saasnart der ikke er yderligere Bestemmelser eller kun korte Bestemmelser til Tillægsmaaden, kan disse ogsaa i al Fald i det højere Dagligsprog gaa foran: *det aftalte Beløb, de forhaandenværende Forraad, de allerede forhaandenværende Forraad, o. l.*

Det drejer sig altsaa her om en Overvægt til en af de i det almindelige Sprog eksisterende Konstruktionsformer (— som jeg netop lige nu selv brugte: *en af de i det almindelige Sprog eksisterende Konstruktionsformer*).

Naar jeg for et Øjeblik siden hævdede, at dens fremherskende Brug i Kancellistilen hang sammen med den lange Periode, mente jeg dermed, at den har praktisk Værdi, saasnart der er mange Bestemmelser til samme Navneord, idet Konstruktionen bliver mere ligevægtig, naar nogle af disse kan stilles foran. Jeg belyser atter dette med et Eksempel fra Ministerialtidende; det lyder saaledes: *et under Fabriktilsynet inddraget Cyklereparationsværksted i Kolding, der beskæftiger unge Mennesker.* Dagligsproget vilde her sige: et Cyklereparationsværksted i Kolding, der er inddraget under Fabriktilsynet og som beskæftiger unge Mennesker. Kancellisproget fordeler Bestemmelsesledene før og efter Hovedordet, Dagligsproget hænger dem alle bagefter. I dette Tilfælde kunde Dagligsprogets Form uden Skade have været anvendt; i andre er den samtidige Anvendelse af Foranstillingen (den syntetiske Form) og Efterstillingen (den analytiske Form) bedre egnet til at give absolut Klarhed end Efterstillingen alene. Men det kan ikke nægtes, at Kancellisproget anvender Foranstillingen ogsaa, hvor der ingen særlige Klarhedsgrunde eller Hensyn til Harmoni er til Stede, ja endog i Tilfælde, hvor Klarheden snarest skades af alt for lange Leds Foranstilling. Det drejer sig i saa Tilfælde ikke om en virkelig

Funktion med direkte Nytteværdi, men om en stivnet Form, der afspejler *en ældre Tids Stil.*

Og dermed kommer vi til et andet Synspunkt for Kancellistilen, som ofte maa holde for i Betragtninger over dens Art og dens Værdi: det, at den ikke følger med i den almindelige Sprogudvikling.

Lad os da se lidt paa denne Side af Spørgsmaalet.

Det kan ikke nægtes, at der ikke helt sjældent forekommer gammeldags Ord og Vendinger i Kancellisproget: man kan f. Eks. endnu i en Skrivelse fra Indenrigsministeriet fra Dec. 1932 finde *tvende* brugt i Stedet for to; man kan i en Skrivelse fra Justitsministeriet fra August 1932 finde *falholdes* brugt Side om Side med det moderne *forhandles*, o. s. fr.

Det moderne Sprog har ogsaa helt forladt visse omskrevne Former, der endnu træffes i Kancellisproget, som f. Eks.: *man maa have det overladt til vedkommende Forening*, hvor Nutidssproget har det enklere og bedre: man maa overlade det (eller: man overlader det) til vedkommende Forening. Der er ogsaa lidt gammeldags snirklet ved Formler som: *det ansøgte vil ikke kunne imødekommes, man undlader ikke herved at henlede Opmærksomheden paa, de medfølgende Bilag tør forventes tilbagesendt, i Anledning af . . . skulde man tjenstlig melde, at o. s. fr.*

Ved forskellige af disse Levn af ældre Sprogbrug kunde der snarere være Grund til den Tale om Omstændelighed, som vi for lidt siden afviste, fordi vi fandt Konstruktionens Længde begrundet i Saglighed. Det er kun Omstændelighed, naar der siges: *andet eller videre Varsel* — hvor »andet Varsel« vilde være nok, *Demonstration og Paastand*, hvor ogsaa eet af Ordene kunde gøre det. Saadanne Dobbeltudtryk florerer maaske særlig i Retssproget, men ogsaa Kancellisproget kender dem. Naar f. Eks. en Skrivelse fra Indenrigsministeriet slutter saaledes: *I denne Anledning skulde man tjenstlig meddele, at Indenrigsministeriet herved stadfæster Erhvervsskatteudvalgets fornævnte Kendelse, ved hvilken det saaledes maa have sit forblivende*, saa giver naturligvis den sidste Sætning Skrivelsen en særlig Energi, men den føjer egentlig ikke det mindste til det, som Ordet stadfæster alene i Forvejen har udtrykt. Den gaar derfor ud over selve Hovedkravet til Kancellistilen: Sagligheden; og den afslører en særlig Ejendommelighed ved Kancellisproget: dets K o n s e r v a t i s m e, idet nemlig saadanne Tautologier, dobbelte Udtryk for samme Tanke, var gængse i Sproget for nogle hundrede Aar siden.

Kancellisproget har ikke altid været et konservativt Sprog. Det har det ikke kunnet alene af den Grund, at det ved sin Tilblivelse var det almindelige Skriftsprogs Forløber, baade i Danmark og andet-

steds; det var netop for en stor Del i Kancellierne, at Udviklingen fra dialektalt præget Sprog mod et ensartet og fælles Skriftsprog fandt Sted.

Naar private i disse fjerne Tider, henimod Middelalderens Slutning, fik Brug for at skrive, efterlignede de Kancellisproget, ofte f. Eks. i de Formler, som dette tidligt udviklede (lidt paa samme Maade, som nutildags i et andet Plan mangen Smaahandlende lader Forretningsbrevets Stil slippe ind i sin (ofte begrænsede) personlige Brevpraksis). I disse Skriftsprogets første Tider var der vistnok ikke sjældent Kancelliskrivere, som havde ligefremme Skriveskoler for private; vi véd, det var Tilfældet i Lybæk, og det har rimeligvis ogsaa fundet Sted hos os. Skriftsprogets Enhed styrkedes derved, fordi Skriverne paa Kontorerne nivellerede hinandens Sprog, og de forskellige Kontorer gjorde det samme.

Naar Kancellisproget nutildags snarere er i Sprogets Bagtrop end i Fortroppen, er blandt de Sprogkræfter, der bevarer, og ikke blandt dem, der baner nye Veje, saa ligger ogsaa dette for en Del i selve Kancellisprogets Funktion: dets Krav til absolut Sikkerhed i Ordenes Betydning gør, at det saa længe som muligt holder fast ved de gamle, forlængst klart definerede Ord. Og dets Formler, som ogsaa ofte er gammeldags, giver det nødigt Slip paa, fordi det er saa nemt at indramme en Skrivelse med engang fastslaaede Vendinger — det véd det andet Forretningssprog, Handelens, en Del om.

Men selv Formlerne er ikke nutildags saa stive, som man let forledes til at tro (bl. a. fordi man, naar man ser et Stykke Kancellistil, øjeblikkelig slaar ned paa det afvigende og lader sit Hovedindtryk og sin Kritik bestemme deraf).

En almindelig og saare praktisk Formel, der bruges til at gaa over fra Skrivelsernes Indledning, der angiver Sagen, til den egentlige Meddelelse, nemlig Ordene: *saaledes foranlediget,* bruges ikke sjældent i mere moderne Varianter: *foranlediget heraf* eller *i den Anledning, i denne Anledning.*

Og det gælder i det hele taget, at vore Dages Kancellisprog har kastet en hel Del antikveret Sprogstof overbord, som endnu for et Par Menneskealdre siden havde Hævd.

Det kunde se ud, som om det er selve den demokratiske Udvikling, Landet har gennemløbet, der har sat sit Præg paa Regeringskontorernes Sprog, og jeg er tilbøjelig til at tro, at Landets sociale og politiske Fornyelse har fremskyndet Kancellisprogets Modernisering. Men den har ikke skullet overvinde en absolut Modstand i Kontorerne. Det kan vi slutte baade af Kancellisprogets tidligere Historie og ogsaa af et Skrift fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede, der

handler om selve Kancellisproget, den fine lille Bog af Frederik Stoud, Etatsraad og Deputeret i General Toldkammer og Commerce-Kollegiet, der udkom i København i 1816 under Pseudonymet Fr. Cortsen, og i 2den Udgave i 1819 under Forfatterens Navn. Den har Titlen: Om Skrivemaaden i Embedssager. 6 Breve.

Forfatteren til denne Vejledning i Kancellistil gør sig udtrykkelig til Talsmand for en forsigtig Fornyelse, som det vil fremgaa af følgende Citat:

Cancellistilen oprinder fra og grunder sig paa den af Forfædrene overantvordede Brug, er derfor som saadan at agte paa og holde i al Ære. En forvoven Haand forkaster den neppe ustraffed. Men at den derfor skulde være evig, ufravigelig og ikke deeltage i alle menneskelige Indretningers Foranderlighed og Forbedrings Mulighed, er ei at formode. Erfarenhed modsiger ogsaa saadan Formodning. Man sammenligne et hundrede Aar gammelt Document med et fra igaar, eller man holde en af vore ældre Formularbøger mod Assessor Ørsteds. Hvor megen unødvendig Ballast er ikke bleven udkasted, hvor meget er bleven nøjere bestemt, paa rettere Sted stilled, hvor mange indfødte Ord og Talemaader heldigen indsatte i Fremmedes Sted? Har ikke Cancellistilen deeltaget i og temmelig fulgt Sprogets Fremgang og Uddannelse? Den vil da neppe blive staaende, hvor den nu staar, dersom Folket vedbliver at fremskride i Cultur, og Bogsproget, hvilket altid er Tilfældet, holder Skridt dermed. Men med Varsomhed bør den fremgaae, og den collegiale Betænksomheds Aand bør lede hvert dens Skridt; thi det, som er brugbart, om det end ikke er fuldkomment, er ei at forkaste, førend Erfaring har lært at kjende det Bedre, som sikkert kan sættes i dets Sted. Men da dette Bedre baade i Ord, Ordføjninger og Talemaader, baade i grammaticalsk og logisk Præcision efterhaanden kommer frem i andre Skrivter, saa bliver nok det bedste Raad, Cancellistilen kan gives, det, at lytte dertil og, naar det andensteds har staaet Prøve, da først at optage det; thi der hører nogen Tid til at fæste Brugen, hvorpaa Cancellistilens Sikkerhed og Værdighed beroe. — At gøre Contoiret til et Hospital for aflægs Ord, som ellers Ingen tager i Tjeneste, anseer jeg, skønt jeg vel veed, det er Dyd for somme Folk, for at være lige saa urimeligt som den modsatte Yderlighed at gjøre det til en nye Ords Fabrik. — Jeg kan til Archaismer i Embedsskrivtet ingen Aarsag finde anden end den, at man troer at give det en vis Ærværdighed derved, at det seer gammeldags ud. Men det behøves nok ikke, skulde jeg troe.

Som Stoud ræsonnerede, har antagelig andre omsorgsfulde Embedsmænd ræsonneret til Gavn for Kancellisprogets rolige Fornyelse.

At de i Praksis kan have haft svært ved at frigøre sig for den daglige Rutines konservative Magt, er en anden Sag.

Trods alt er dog som sagt Kancellisproget ikke alt for meget bagefter den almindelige Udvikling. Men Moderniseringen kan trygt føres et lille Stykke videre. Man kan roligt lade Ord, Former og Konstruktioner som *falholde, tvende, man skulde tjenstlig melde o. l.* ledsage de allerede helt fortrængte (som f. Eks. *Afbetjening, ergangen, den opførende Bygning o. l.)* ind i Sprogets Museum.

Kancellistilen er vigtigere end Kancellisproget, og Stilen vilde ikke tabe noget ved at blive udrenset for alle sproglige Antikviteter; megen forhastet og overdreven Kritik af den vilde falde bort derved.

Og tilbage vilde blive en Stil, der ikke blot har haft en historisk Rolle, men som ogsaa har en varig Funktion, den, at være den rene Sagligheds sproglige Iklædning, en Stil, hvis lidt tørre Værdighed er hævet over Sprogets Modeluner og i det hele over alt, hvad Følelsesbetoning skaber inden for Sproget; og først og fremmest en Stil, der ikke jager efter Klarhed i Form af Kortfattethed, men søger at naa den gennem Udførlighed og Nøjagtighed. Det er Kancellistilens Ideal, og det er glædeligt at slaa fast, at vore Dages Praksis ofte kommer det Ideal ret nær. Naar det skrives saaledes, med Omhu og Finhed, naar dets Konstruktioners Net af Hoved- og Bisætninger, Indskud og Tilføjelser lægger sig tæt omkring en gennemført og derfor sammensat Tankegang, som udredes nøgternt, klart og korrekt, saa kan Kancellisproget vedblivende, langt ud over sit eget Omraade, være et Mønster paa dansk ræsonnerende Stil.

INDHOLD

	Side
C. Klitgaard: Jomfru Anne Grubbes Lægebog ..	81—88
H. P. Hansen: Maren Haanings Cyprianus	89—96
Harry Andersen: Viborg	97—99
H. P. Hansen: Uldponn — Ponnkår'e — Ponn	100—103
Andreas Blinkenberg: Kancellisproget	104—112

Udkommen er:

KRISTEN KLASTRUP

PÅ TRÆ·SKOFJO'L

RIM OG RAMSER PÅ VENDELBOMÅL

PRIS 4 KR.

FOR ABONNENTER PAA SPROG OG KULTUR
ER PRISEN VED DIREKTE HENVENDELSE TIL
INSTITUTTET 3 Kr.

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

LEVIN & MUNKSGAARD KØBENHAVN

BØGER AF H. P. HANSEN
OM
HEDENS GAMLE ALMUEKULTUR

Natmændsfolk og Kjæltringer i Vestjylland. 1922. Illustreret. Nedsat Pris	6 Kr. 50 Ø.
Låjlæ Fålk. 1923. Delvis i Herningegnens Maal.	2 " 50 "
Fra gamle Dage. 1925. Kulturhistoriske Billeder fra Midt= og Vestjylland.	5 " 00 "
Af Værket: Fra gamle Dage I=III, 1921=30, haves enkelte komplette Eksempl., indb. i Oaseged, à	25 " 00 "
Om Renlighed i gamle Dage. 1928. Morsomme Skildringer af det primitive Liv. Illustreret	3 " 00 "
Trøstrup fra Torsted. 1930. Den mærkelige Degn, der oprettede Herning Museum. Rigt Illustr.	5 " 00 "
Trange Kaar. 1932.	3 " 00 "

Bøgerne faas direkte fra Forfatteren mod Indsendelse af Beløbet. Adr.: Lindebo, Herning. Postkonto 9964.